

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 401

Ekonomia

Redaktorzy naukowi

Jerzy Sokołowski

Grażyna Węgrzyn

Magdalena Rękas

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redakcja wydawnicza: Agnieszka Flasińska, Elżbieta Kozuchowska

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korekta: Barbara Cibis

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania

znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa

www.pracnaukowe.ue.wroc.pl

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska

(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2015

ISSN 1899-3192

e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-533-9

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

ul. Komandorska 118/120 53-345 Wrocław

tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl

www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	11
Łukasz Arendt: Zmiana technologiczna faworyzująca wysokie kwalifikacje czy polaryzacja polskiego rynku pracy – zarys problemu	13
Agnieszka Barczak: Wykorzystanie wybranych metod ilościowych w analizie pasażerskiego ruchu lotniczego w Polsce	26
Ryszard Barczyk: Rola polityki pieniężnej w stabilizowaniu gospodarki polskiej w latach 2000-2014	36
Tomasz Bernat: Przedsiębiorczość studentów a dodatkowe aktywności pozauczelniane	48
Przemysław Borkowski: Applicability of reference based appraisals in assessment of real sector investment projects	58
Przemysław Borkowski: A framework for risk analysis in infrastructure projects	69
Agnieszka Bretyn: Młodzi konsumenci wobec szarej strefy w Polsce	83
Sławomir Czetwertyński: Ekonomia kopiowania a korzyści społeczne	93
Karolina Drela: Rynek pracy i biedni pracujący	104
Małgorzata Barbara Fronczek: Handel produktami ICT – Polska na tle świata	114
Aleksandra Grabowska-Powaga: Kapitał społeczny w przedsiębiorstwach rodzinnych	126
Artur Grabowski: Ordoliberalna kategoria własności a współczesne oblicze sektora niemieckich przedsiębiorstw piłkarskich	134
Alina Grynia: Innowacyjność krajów bałtyckich: potencjał i bariery	144
Anna Horodecka: The concept of human nature as a driving force for changes in economics exemplified by feminist and neoclassical economics	155
Michał Jurek: The role of banks in performance of the real sector in selected EU member states	166
Grażyna Karmowska: Zastosowanie metod taksonomicznych do oceny zróżnicowania poziomu życia w krajach postsocjalistycznych Europy	176
Magdalena Knapińska: Efektywność polityki rynku pracy – aspekty teoretyczne i praktyczne	187
Andrzej Koza: Sytuacja na rynku pracy osób niepełnosprawnych i jej wpływ na gospodarkę finansową państwowego funduszu rehabilitacji osób niepełnosprawnych	198
Jakub Kraciuk: Paradygmat <i>homo oeconomicus</i> w aspekcie rozwoju ekonomii heterodoksyjnej	211
Anna Krzysztofek: Rozważania o pojęciu odpowiedzialności	220
Wojciech Leoński: Wolontariat pracowniczy jako jedno z narzędzi CSR	233

Agnieszka Łopatka: Poziom i przyczyny różnicowania wynagrodzeń w Polsce	243
Iwona Maciejczyk-Bujnowicz: Changes in capital flows in process of integration of the European Union – selected aspects.....	253
Marta Maier: Starzejące się społeczeństwo jako wyzwanie dla polityki społecznej i rodzinnej	267
Agnieszka Malkowska: Ocena rozwoju obszaru przygranicznego na przykładzie województwa zachodniopomorskiego	275
Paweł Marszałek: Selected processes influencing contemporary banking systems.....	285
Danuta Miłaszewicz: Kompetencje społeczne polskich i litewskich studentów – analiza porównawcza.....	296
Dorota Milek, Karolina Kapusta: Competitiveness of the regions in the context of smart specialization (on the example of Świętokrzyskie)	306
Rafał Nagaj: Dochody a skłonność do działań altruistycznych wśród studentów w Polsce	317
Mariusz Nyk: Niedoskonałość rynku pracy w kontekście funkcjonowania związków zawodowych	327
Magdalena Olczyk: Konkurencyjność w literaturze ekonomicznej – analiza bibliometryczna	338
Monika Pasternak-Malicka: Płaca minimalna jako narzędzie ograniczające pracę nierejestrowaną	349
Barbara Pawłowska: W kierunku zrównoważonego rozwoju – przegląd efektów działań w Polsce.....	362
Renata Pęciak: Geneza podejścia regulacyjnego we francuskiej teorii ekonomicznej.....	373
Adriana Politaj: Pracodawcy z otwartego rynku pracy i ich rola w przeciwdziałaniu bezrobociu osób niepełnosprawnych.....	383
Joanna Prystrom: Innowacyjność a konkurencyjność gospodarki Luksemburga	399
Małgorzata Raczkowska: Kwestia gender w ekonomii	412
Magdalena Ratalewska: Uwarunkowania rozwoju sektorów kreatywnych..	421
Hanna Soroka-Potrzebna: Regionalne zróżnicowanie sektora MŚP	431
Małgorzata Sosińska-Wit, Karolina Gałązka: Wpływ współpracy z sektorem B+R na innowacyjność MŚP na podstawie badań ankietowych	440
Joanna Sychała: Ocena cech morfologicznych wahań cyklicznych w Polsce w latach 2001-2013	452
Joanna Stawska: Oddziaływanie decyzji władz monetarnych i fiskalnych (<i>policy mix</i>) na funkcjonowanie przedsiębiorstw w Polsce	462
Piotr Szkudlarek: Zaufanie jako komponent kapitału społecznego.....	472
Jarosław Szostak: Economic content of the category of value.....	483

Andrzej Szuwarzyński: Ocena wpływu polityki zdrowotnej na jakość życia starzejącego się społeczeństwa w krajach UE.....	493
Arkadiusz Świadek, Barbara Czerniachowicz: Aktywność innowacyjna systemów przemysłowych a koniunktura gospodarcza na przykładzie województwa dolnośląskiego	503
Michał Świtlyk, Artur Wilczyński: Zastosowanie indeksu Malmquista do badania zmian efektywności uczelni publicznych	514
Dariusz Tłoczyński: Rola państwa w kształtowaniu konkurencji na polskim rynku transportu lotniczego	525
Roman Tylżanowski: Zewnętrzne źródła finansowania procesów transferu technologii w przedsiębiorstwach przemysłowych wysokiej techniki w Polsce.....	535
Grażyna Węgrzyn: Zasoby ludzkie w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia	545
Danuta Witczak-Roszkowska, Karolina Okła: Skłonność studentów województwa świętokrzyskiego do zagranicznych emigracji zarobkowych.....	555
Katarzyna Włodarczyk: Pokolenie 50+ w Polsce – podejrzani o wykluczenie?.....	566
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Partycypacja mieszkańców w tworzeniu strategii rozwoju gminy jako przejaw kapitału społecznego na obszarach wiejskich.....	577
Jarosław Wolkonowski: Przyczyny i struktura emigracji obywateli Polski po akcesji do UE.....	587
Jacek Wychowanek: Tradycja w aspekcie budowania konkurencyjności małego przedsiębiorstwa	601
Urszula Zagóra-Jonszta: Adam Smith o własności.....	614
Magdalena Zalewska-Turzyńska: Communicating CSR – the Lasswell’s model approach.....	623
Ewa Zeman-Miszewska, Maciej Miszewski: Ład gospodarczy i porządek gospodarczy – potrzeba i szanse zmian	631
Mariusz Zieliński: Wpływ realizacji koncepcji CSR na wycenę spółek akcyjnych.....	642

Summaries

Łukasz Arendt: Skill-biased technical change or polarisation of the Polish labour market – remarks.....	13
Agnieszka Barczak: Application of selected quantitative methods in the analysis of passenger air traffic in Poland.....	26
Ryszard Barczyk: The role of monetary policy in the stabilization of the Polish economy in the years 2000-2014	36

Tomasz Bernat: Entrepreneurship of students vs. additional non-university activities.....	48
Przemysław Borkowski: Aplikacja metody referencyjnej oceny projektów inwestycyjnych w sferze realnej.....	58
Przemysław Borkowski: Metoda analizy ryzyka w inwestycjach infrastrukturalnych.....	69
Agnieszka Bretyn: Young consumers towards the shadow economy in Poland.....	83
Sławomir Czetwertyński: Economics of copying vs. social benefits.....	93
Karolina Drela: Labor market and working poor.....	104
Małgorzata Barbara Fronczek: Trade in ICT goods – Poland in comparison to the world.....	114
Aleksandra Grabowska-Powaga: Social capital in family business.....	126
Artur Grabowski: Ordoliberal category of a property and a modern aspect of a sector of German soccer enterprises.....	134
Alina Grynia: Innovation of the Baltic countries: potentials and barriers.....	144
Anna Horodecka: Koncepcja natury ludzkiej jako siła napędowa zmian w ekonomii na przykładzie koncepcji człowieka w ekonomii feministycznej i neoklasycznej.....	155
Michał Jurek: Znaczenie banków dla funkcjonowania sektora realnego w wybranych krajach UE.....	166
Grażyna Karmowska: Taxonomic methods to evaluate the variation in the standards of living in the countries of post-socialist Europe.....	176
Magdalena Knapieńska: Effectiveness of labor market policy – theoretical and practical aspects.....	187
Andrzej Koza: Situation of persons with disabilities on the labor market and its impact on the financial situation of the State Fund for Rehabilitation of the Disabled Persons.....	198
Jakub Kraciuk: <i>Homo economicus</i> paradigm in terms of development of heterodox economics.....	211
Anna Krzysztofek: Reflections about the notion of responsibility.....	220
Wojciech Leoński: Corporate volunteering as an instrument of CSR.....	233
Agnieszka Łopatka: Level and reasons for differences of salaries in Poland.....	243
Iwona Maciejczyk-Bujnowicz: Zmiany w przepływach kapitału w procesie integracji Unii Europejskiej – wybrane aspekty.....	253
Marta Maier: Ageing society as a challenge for social and family policy.....	267
Agnieszka Malkowska: Assessment of the development of a border area using Zachodniopomorskie Voivodeship as an example.....	275
Paweł Marszałek: Wybrane procesy wpływające na współczesne systemy bankowe.....	285
Danuta Miłaszewicz: Social competence of Polish and Lithuanian students – comparative analysis.....	296

Dorota Milek, Karolina Kapusta: Konkurencyjność regionów w kontekście inteligentnej specjalizacji (na przykładzie Świętokrzyskiego)	306
Rafał Nagaj: Incomes and willingness of students to perform altruistic actions	317
Mariusz Nyk: Imperfections of the labor market in the context of the functioning of trade unions	327
Magdalena Olczyk: Competitiveness in economic literature – bibliometric analysis	338
Monika Pasternak-Malicka: Minimum wage as a tool used to reduce the labor market grey area	349
Barbara Pawłowska: Towards sustainable development – review of effects of actions in Poland.....	362
Renata Pęciak: The origin of the regulation approach in the French economic theory.....	373
Adriana Politaj: Employers from the open labor market and their role in the counteracting of unemployment among persons with disabilities	383
Joanna Prystrom: Innovativeness vs. competitiveness of Luxembourg economy.....	399
Małgorzata Raczkowska: The issue of gender in economics	412
Magdalena Ratalewska: Determinants of the development of creative industries.....	421
Hanna Soroka-Potrzebna: Regional diversity of SME sector	431
Małgorzata Sosińska-Wit, Karolina Gałązka: Effect of cooperation with R&D sector on SME’s innovation based on survey	440
Joanna Spychała: Evaluation of morphological characteristics of cyclical fluctuations in Poland in 2001-2013	452
Joanna Stawska: The impact of the monetary and fiscal authorities (policy mix) on the functioning of enterprises in Poland	462
Piotr Szkudlarek: Trust as a component of social capital	472
Jarosław Szostak: Ekonomiczna treść kategorii wartości	483
Andrzej Szuwarzyński: Assessment of the health policy impact on the quality of life of ageing population in the European Union countries	493
Arkadiusz Świadek, Barbara Czerniachowicz: Innovation activity in regional industrial systems vs. economic cycle on the example of the Dolnośląskie Voivodeship	503
Michał Świtlyk, Artur Wilczyński: Application of Malmquist index to examine changes in the efficiency of public universities	514
Dariusz Tłoczyński: The role of state in shaping the competition in the Polish air transport market	525
Roman Tylżanowski: External sources of funding of technology transfer in high-tech manufacturing sector in Poland.....	535

Grażyna Węgrzyn: Human resources in the European Union – opportunities and threats	545
Danuta Witczak-Roszkowska, Karolina Okła: Disposition to financial emigration among the students of the Świętokrzyskie Voivodeship.....	555
Katarzyna Włodarczyk: Generation 50+ in Poland – suspected of exclusion?.....	566
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Participation of inhabitants in building commune development strategy as a manifestation of social capital in rural areas	577
Jarosław Wolkonowski: Causes and structure of emigration of Polish citizens after the accession to the European Union	587
Jacek Wychowanek: Tradition in the aspect of building the competitiveness of a small-sized enterprise.....	601
Urszula Zagóra-Jonszta: Adam Smith about ownership	614
Magdalena Zalewska-Turzyńska: Model komunikacji CSR w świetle podejścia H. Lasswella	623
Ewa Zeman-Miszewska, Maciej Miszewski: Economic governance and economic order – need and opportunities of changes	631
Mariusz Zieliński: The impact of CSR concept on the valuation of stock companies	642

Anna Krzysztofek

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

e-mail: annakrzysztofek@ujk.edu.pl

ROZWAŻANIA O POJĘCIU ODPOWIEDZIALNOŚCI
REFLECTIONS ABOUT THE NOTION
OF RESPONSIBILITY

DOI: 10.15611/pn.2015.401.20

Streszczenie: W dobie globalizacji coraz częściej stawia się pytania o odpowiedzialność ludzi biznesu, a zakres refleksji obejmuje odpowiedzialność prawną, finansową, etyczną, społeczną. Pojęcie odpowiedzialności jest wieloznaczne – dotyczy wielu aspektów, a także sens tego słowa zmieniał się i zyskiwał nowe znaczenia na przestrzeni wieków, aż do czasów współczesnych. Rozpatrując kwestie odpowiedzialności zbiorowej, indywidualnej, poszukuje się odpowiedzi na pytania: kto odpowiada/za co/przed kim? Bada się strukturę odpowiedzialności i jej granice. Celem artykułu jest przedstawienie kategorii odpowiedzialności w świetle przedstawicieli różnych nauk. Omówiona zostanie geneza, definicja oraz rodzaje pojęcia odpowiedzialności.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność, etyka, społeczna odpowiedzialność biznesu.

Summary: In the era of globalization, there are more and more questions about the responsibility of business people, and the scope of reflection includes legal, financial, ethical and social responsibility. The concept of responsibility is ambiguous. It concerns a lot of aspects and its meaning has changed and gained new meanings over the centuries, until modern times. Considering the issues of collective responsibility, an individual seeks the answers to the questions: Who is responsible/ what/from whom? The article explores the structure of responsibility and its borders. It also presents the category of responsibility in the light of the representatives of different sciences and discusses the origin, definition and types of the concept of responsibility.

Keywords: responsibility, ethics, Corporate Social Responsibility.

Ceną wielkości jest odpowiedzialność

Winston Churchill

1. Wstęp

Obecnie, w dobie globalizacji życia gospodarczego, coraz częściej stawia się pytania o odpowiedzialność ludzi biznesu, a zakres refleksji obejmuje odpowiedzialność prawną, finansową, etyczną, społeczną [Lenort 2007]. Odpowiedzialność ściśle związana jest oraz wyraża się przez kategorię troski. Według A. Marek-Bieniasz odpowiedzialność „to nieustanna troska o to, co jest nam powierzone. Wymaga czujności, by, o ile zajdzie taka potrzeba, móc działać na rzecz przedmiotu naszej odpowiedzialności. Na terenie praxis troska wyraża się w konkretnym działaniu, ale jest ona czymś więcej niż owo działanie, jest tym, co nas do niego prowadzi i skłania” [Marek-Bieniasz 2006]. Rozpatrując kwestie odpowiedzialności zbiorowej i indywidualnej, poszukuje się odpowiedzi na pytania: kto odpowiada/za co/przed kim? Bada się strukturę odpowiedzialności i jej granice. Przestrzeganie określonych granic, nie tylko prawnych, wzmacnia odpowiedzialność, a co za tym idzie – buduje i wzmacnia pozytywny wizerunek danego podmiotu [Kubok 2011].

Celem artykułu jest przedstawienie kategorii odpowiedzialności w świetle przedstawicieli różnych nauk. Omówiona zostanie geneza, definicja oraz rodzaje pojęcia odpowiedzialności.

2. Geneza pojęcia „odpowiedzialność”

Pojęcie odpowiedzialności jest wieloznaczne – dotyczy wielu aspektów, a także sens tego słowa zmieniał się i zyskiwał nowe znaczenia na przestrzeni wieków, aż do czasów współczesnych. Jego wieloznaczność wynika między innymi z faktu, że odnosi się ono do rozlicznych obszarów aktywności człowieka, w których różne jego aspekty stają się mniej lub bardziej widoczne bądź istotne. Istnieje wiele sposobów definiowania odpowiedzialności, które często posiadają wspólne zakresy, jednakże są też i takie, które mają niewiele aspektów wspólnych.

A. de Saint-Exupéry mawiał, że „Być człowiekiem, to właśnie być odpowiedzialnym” [Saint-Exupéry 1964]. Filozofowie zajmujący się tym obszarem wskazują na to, że człowiek może stać się odpowiedzialny, gdyż w jego naturze jest odpowiedzialność – jako człowiek, od samego początku jest odpowiedzialny!

Nie trzeba wypracowywać umiejętności bycia odpowiedzialnym, raczej trzeba odkryć w sobie tę relację. Potwierdzeniem takiej tezy może być nasze codzienne doświadczenie, gdyż w istocie oczekiwanie od kogoś bycia odpowiedzialnym musi wynikać z tego, że zakładamy, iż w jego naturze leży odpowiedzialność [Michalski 2009]. By dokładniej opisać, czym jest odpowiedzialność, należy się zagłębić w jej filozoficzne oraz prawne podstawy.

Pojęcie odpowiedzialności wywodzi się z języka prawniczego, a używane w prawie rzymskim terminy: *respondere*, *responsio*, *responsum*, otrzymały w średniowieczu swoje odpowiedniki niemal we wszystkich językach europejskich.

Oznaczały: odpowiadać przed sądem na oskarżenie, bronić przed sądem siebie lub kogoś, usprawiedliwiać swoje zachowanie, swoje czyny (lub czyjeś) [Filek 1999].

Odpowiada się za coś lub za kogoś, jest się odpowiedzialnym przed kimś, kto jest źródłem odpowiedzialności (instancją, zleceniodawcą) [Buren 1960]. Zdaniem C. Porębskiego każdy człowiek musi zadać sobie zasadnicze pytanie o to, co jest dla niego najważniejsze, co jest mniej ważne i nieważne. Rozstrzygnięcie tego pytania formułuje osobowy byt człowieka, determinuje jego decyzje życiowe, wyznacza zakres rzeczy i spraw, za jakie chce odpowiadać. Autor uważa, że decyzja ta stanowi fundament stopniowego rozszerzania zakresu odpowiedzialności danej osoby. Z kolei rozszerzanie granic odpowiedzialności stanowi część procesu moralnego dojrzewania człowieka [Porębski 2001].

Według *Słownika Języka Polskiego* [<http://sjp.pwn.pl>] odpowiedzialny to:

- gotowy do ponoszenia konsekwencji swojego postępowania;
- mający obowiązek dopilnowania czegoś;
- ponoszący winę za coś, co nie powinno się zdarzyć;
- wymagający kwalifikacji i obarczający odpowiedzialnością;
- powodujący jakiś stan lub proces.

Sądowy model odpowiedzialności od początku związany był z religią chrześcijańską i właśnie na jej gruncie odpowiedzialność z pojęcia prawniczego przekształciła się w pojęcie etyczne [Filek 1996]. Odpowiedzialność jest nierozzerwalnie związana z etyką i dialogiem, „człowiek, który wybrał siebie etycznie, przyjął w sposób istotny odpowiedzialność za wszystko, co go dotyczy. Człowiek żyjący etycznie staje się odpowiedzialnym za porządek rzeczy, w którym żyje. Człowiek taki przejmuje za wszystko odpowiedzialność” [Kierkegaard 1976].

Do filozofii pojęcie odpowiedzialności wkroczyło na dobre w XVIII wieku. Szczególny udział w rozwinięciu jej pojmowania ma klasyczna filozofia niemiecka. Kant podejmuje w nowy sposób problematykę odpowiedzialności moralnej [Kuraszko 2010]. Pojawia się na gruncie jego filozofii praktycznej idea odpowiedzialności przed prawem moralnym – pojmowanym zarazem jako coś wewnętrznego – a jednocześnie odpowiedzialności przed własnym rozumem. Uważał, że społeczeństwo ludzi wolnych może doskonalić się dzięki dyskusji i analizie krytycznej [Kant 2001]. Dopiero w myśleniu S. Kierkegaarda i F. Nietzschego odpowiedzialność zaczęła opisywać w istotny sposób egzystencję i jej relację z rzeczywistością. Odpowiedzialność jest tutaj rozumiana jako bogactwo człowieka, jest bardzo mocno związana z relacją człowieka z rzeczywistością [Filek 1996].

Pojęcie odpowiedzialności zaczęło się upowszechniać po I wojnie światowej, stopniowo wypierając pojęcie obowiązku. Było to następstwem zmieniającej się rzeczywistości politycznej i społecznej, rozwoju demokracji, któremu z kolei towarzyszył rozwój różnych swobód obywatelskich. W myśli filozoficznej XX wieku silny akcent został położony na związek między wolnością i odpowiedzialnością. Ów związek wyraża dwukierunkowa zależność: bez wolności nie ma odpowiedzial-

ności, bez odpowiedzialności nie ma wolności. Tym, co odróżnia wolność od samowoli, jest odpowiedzialność [Filek 1999].

Należy zauważyć, że zakres odpowiedzialności nie jest dany raz na zawsze, lecz zależy od zmieniających się warunków, od możliwości, jakimi dysponują podmioty zespołowe, wreszcie od oczekiwań społecznych. W czasach starożytnych do odpowiedzialności byli pociągani zarówno ludzie, jak i zwierzęta. Z czasem jednak idea odpowiedzialności została przypisana wyłącznie człowiekowi [Teneta-Skwiercz 2013].

Ważny wkład do rozumienia tego pojęcia wniósł S. Kierkegaard, poprzedzający takich filozofów podejmujących kwestię odpowiedzialności, jak E. Husserl, M. Scheler, N. Hartmann, M. Buber, F. Rosenzweig, D. Bonhoeffer, E. Grisebach, E. Leyinas czy H. Jonas. S. Kierkegaard zwraca uwagę na to, że człowiek ma możliwość „wybrać siebie samego” jako tego, który za wszystko jest odpowiedzialny [Filek 2003]. Oznacza to zgodę na bycie wyodrębnionym ze świata [Michalski 2009]. Wszystkich wymienionych filozofów można określić mianem prekursorów pojęcia odpowiedzialności, które dziś kojarzy się z koncepcją społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (CSR). Szczególną uwagę warto zwrócić na H. Jonasa, który w swej *Zasadzie odpowiedzialności* podejmuje wołanie o odpowiedzialność człowieka wobec nowych, często wcześniej niespotykanych wyzwań. Uważa on, że „nowa natura naszego działania wymaga nowej etyki odpowiedzialności” oraz że odpowiedzialność obecnie żyjących polega na zobowiązaniu do zabezpieczenia przyszłości dla tych, których jeszcze nie ma lub którzy jeszcze się nie narodzili, a którzy bez naszej odpowiedzialności za nich nie mają szans [Jonas 1996].

3. Podstawowe definicje pojęcia odpowiedzialności

Przed rozpoczęciem badań autorka przeanalizowała literaturę definiującą pojęcie odpowiedzialności. Dogłębna, szczegółowa analiza zagadnienia pozwoliła na uporządkowanie tematu. Ze względu na ważność pojęcia odpowiedzialności w badaniach prowadzonych przez autorkę poniżej przedstawiono szczegółowe i obszerne opracowanie terminologiczne.

Odpowiedzialność to norma etyczna, która oznacza pewną gotowość ponoszenia konsekwencji pozytywnych i negatywnych skutków własnych (jednostkowych lub grupowych) decyzji [Pogonowska 2004]. Zatem odpowiedzialność jest to pojęcie, pod którym rozumie się świadome i dobrowolne podejmowanie czynów zgodnych z zasadami i normami ogólnie przyjętymi [Jabłoński i in. 2010]. Odpowiedzialność określana jest jako „konieczność, obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenia za nie konsekwencji; odpowiadanie przed kimś, wobec kogoś, za kogoś lub za coś” [Szymczak 1998].

Encyklopedia pedagogiczna przedstawia cztery ujęcia pojęcia „odpowiedzialność”:

1) za siebie jako ponoszenie konsekwencji swoich czynów w kontekście moralnym i prawnym [Encyklopedia 2004]. Podobne ujęcie prezentują autorzy *Nowego słownika pedagogiki pracy*. Zaznaczają dodatkowo, że interesujący nas zakres dotyczy nie tylko efektów działania ludzkiego, ale też braku tego działania [Nowacki, Korabiowska-Nowacka, Baraniak 2000]. Wszak brak reakcji to też reakcja, a powstrzymanie się od działania może mieć efekty równie istotne i znaczące, co samo działanie [Drogowska 2011];

2) jako cecha wynikająca z efektów postępowania w stosunku do siebie – „roz-wój osobisty” – i innych ludzi [Encyklopedia 2004]. Podobną interpretację przedstawia W. Okoń, twierdząc, że jest to ważna cecha postępowania człowieka, będącą rezultatem sterowania tym postępowaniem w stosunku do innych i samosterowaniem własnym rozwojem. Przede wszystkim definiuje odpowiedzialność jako cechę, a oprócz tego zauważa, że odpowiedzialnym jest się wobec innych lub wobec siebie. W dalszej części definicji mówi też, że odpowiedzialności nie ponoszą dzieci, pojawia się ona dopiero w wieku młodzieńczym [Okoń 2004];

3) związana z zagadnieniami samorealizacji, moralności i więzi społecznych;

4) traktuje jako wartość moralną, która znajduje odzwierciedlenie zarówno w czynach, jak i w przeżyciach psychicznych człowieka [Encyklopedia 2004].

Odpowiedzialność jest stanem powinności, występującym w obrębie pewnej rzeczywistości. Właśnie ta rzeczywistość pozwala nam opisywać i interpretować ową powinność. Według J. Filek „odpowiedzialność zabezpiecza jednostkę przed zagrażającymi jej od wewnątrz silami, tj. skłonnością do subiektywizmu i skłonnością do panowania nad innymi, przed samowolą” [Filek 2001b].

Wśród filozofów eksponujących w swoich rozważaniach kwestie odpowiedzialności wymienić należy R. Ingardena, G. Pichta i M. Schelera. R. Ingarden, choć wprost nie podaje definicji odpowiedzialności, przyjmując, że pojęcie to jest dla wszystkich zrozumiałe, skupia się na warunkach, jakie muszą być spełnione, by można było mówić o powstaniu odpowiedzialności podmiotu działającego.

Według tego filozofa odpowiedzialność może występować w następujących sytuacjach [Ingarden 1987]:

- 1) ktoś ponosi odpowiedzialność za coś (jest za coś odpowiedzialny),
- 2) ktoś podejmuje za coś odpowiedzialność,
- 3) ktoś jest za coś pociągany do odpowiedzialności,
- 4) ktoś działa odpowiedzialnie.

Być odpowiedzialnym za coś oznacza, że wykonawca jest niejako automatycznie odpowiedzialny za czyn, którego dokonał. Podejmowanie odpowiedzialności za coś oznacza wewnętrzną gotowość sprawcy do wzięcia na siebie odpowiedzialności. Z kolei pociąganie do odpowiedzialności to zmuszenie bądź egzekwowanie od kogoś bycia odpowiedzialnym.

R. Ingarden wyróżnił dwa aspekty odpowiedzialności: odpowiedzialność przed popełnieniem czynu i po jego popełnieniu. Odpowiedzialność „po czynie” to ponoszenie odpowiedzialności za czyny dokonane, to konsekwencja, następstwo doko-

niania pewnej czynności przez kogoś w okolicznościach, które tę odpowiedzialność umożliwiają [Ingarden 1989]. Z kolei odpowiedzialność „przed czynem” oznacza gotowość do przyjęcia odpowiedzialności „po czynie”. Według tego filozofa człowiek ponosi odpowiedzialność, gdy coś uczyni bądź zaniecha czynu w sytuacji, gdy powinien coś uczynić. Przy tym podkreśla, że odpowiedzialny może być tylko człowiek, który jest świadomy swoich czynów i działa w sposób nieprzymuszony [Teneta-Skwiercz 2013]. Pisząc o odpowiedzialności, nie odnosi jej bezpośrednio do sfery gospodarczej. Ujmując przedsiębiorstwo w kategoriach „wolnego podmiotu działań”, można je rozpatrywać jako organizację funkcjonującą w obszarze odpowiedzialności [Ingarden 1989].

G. Picht twierdził, że dźwiganie odpowiedzialności za czyny nie ma charakteru uznaniowego, odpowiedzialność bowiem konstytuuje człowieka [Picht 1981]. Badacz ten odchodzi od założeń o samoodpowiedzialności, stwierdzając, że człowiek odpowiada za wszystko, co pozostaje w sferze jego wpływów. G. Picht w przeciwieństwie do R. Ingardena poszukiwał warunków ludzkiej odpowiedzialności w każdorazowej sytuacji, w jakiej postawiony jest człowiek, a nie jak R. Ingarden – w podmiocie i jego kwalifikacjach [Filek 2001b]. Przed ludźmi stają zadania i to one będą stanowić źródło odpowiedzialności. Dla G. Pichta odpowiedzialność za dzieje implikuje troskę człowieka, by dzieje mogły pozostać dziejami, to odpowiedzialność za przyszłe pokolenia, za zachowanie ludzkości [Picht 2004].

Natomiast według B. Klimczak kwestia odpowiedzialności może się pojawić w czterech sytuacjach [Klimczak 2002]:

- 1) ponoszenia odpowiedzialności (stan faktyczny pasywnie ponoszony przez sprawcę);
- 2) podejmowania odpowiedzialności (stan gotowości do wzięcia odpowiedzialności);
- 3) pociągania do odpowiedzialności (źródło leży poza sprawcą czynu);
- 4) odpowiedzialnego działania (aktywność podmiotu świadomego wartości skutków swojego działania).

J. Filek wyróżnia trzy poziomy odpowiedzialności: indywidualną, przedsiębiorstwa oraz biznesu [Filek 2001a]. Odpowiedzialność przedsiębiorstwa powinna stanowić rozszerzenie odpowiedzialności ponoszonej przez poszczególne jednostki, a jednocześnie nie zwalniać ich z obowiązku działania zgodnego z przyjętym systemem moralnym.

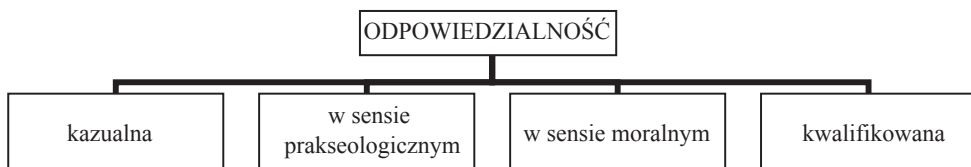
Jak wygląda definicja odpowiedzialności organizacji? Według A. Kisil odpowiedzialność organizacji [Kisil 2013] (firmy, stowarzyszenia, państwa itd.) to jej zbiorowa świadomość:

- moralnego obowiązku,
 - prawnego odpowiadania za czyny swoje i swoich członków,
 - ponoszenia za nie konsekwencji zbiorowo i indywidualnie,
- oraz idąca za nią kultura organizacyjna i postawa ogółu członków, dzięki której inni ludzie ufają, że mogą na danej organizacji polegać.

Można więc rzec, że na początku dwudziestego wieku wydarzyło się coś, co można by określić mianem filozoficznego odkrycia pojęcia odpowiedzialności, co w połowie tegoż stulecia zaowocowało pełniejszym zrozumieniem tego problemu. Dokonywało się to jednocześnie z odkrywaniem, że być wolnym, to być odpowiedzialnym, a więc odpowiedzialność można postrzegać jako logiczną konsekwencję przyznanej wolności [Filek 2006].

4. Rodzaje odpowiedzialności

Odpowiedzialność może zaistnieć w różnych kontekstach. Występuje ona zawsze w konkretnym odniesieniu i dotyczy różnych sfer rzeczywistości, stąd nie dziwi fakt, iż występuje taka wielość pojmowania odpowiedzialności. W związku z tym istnieją różne rodzaje odpowiedzialności. Termin „odpowiedzialność” odnosi się zarówno do rzeczy, procesów, jak i do wartości.

Rys. 1. Rodzaje odpowiedzialności według W. Gasparskiego

Źródło: [Gasparski 2007].

W. Gasparski wyróżnia odpowiedzialność [Gasparski 2007]:

- kazualną – odpowiedzialność za bycie przyczyną jakiegoś skutku, nieważne przy tym jest, czy działanie sprawcze było świadome, zamierzone, czy też nie;
- w sensie prakseologicznym – dotyczy zachowania celowego, świadomego i dowolnego (tj. zgodnego z wolą podmiotu). W tym ujęciu można być nie tylko sprawcą wyłącznym, lecz także współsprawcą, a odpowiedzialność za czyny popełniane wspólnie określana jest mianem współodpowiedzialności;
- w sensie moralnym – w przeciwieństwie do odpowiedzialności w sensie prakseologicznym, nie dotyczy wszelkiego podmiotu działającego, ale podmiotu moralnego, od którego wymaga się: wiedzy moralnej, bezstronności, obiektywności, uczciwości, bezinteresowności i aktywności. Podmioty moralne są odpowiedzialne jedynie indywidualnie, nie istnieje zatem odpowiedzialność moralna zbiorowa, gdyż tylko osoba może mieć sumienie;
- kwalifikowaną – może występować w postaci odpowiedzialności dotyczącej działalności indywidualnej bądź zorganizowanej. Dla działalności indywidualnej odpowiedzialność kwalifikowana to odpowiedzialność za działanie zgodne z wymaganiami danej roli. W. Gasparski wskazuje na role zawodowe wynikające z pełnionej funkcji, sytuacji życiowej czy też zajmowanej pozycji społecznej.

Przykładem takiej roli może być funkcja menedżera. Odpowiedzialność dotyczącą działalności zorganizowanej ponoszą organizacje, przedsiębiorstwa. Utożsamiana jest ona ze społeczną odpowiedzialnością biznesu.

Rys. 2. Rodzaje odpowiedzialności według K. Sośnickiego

Źródło: [Sośnicki 1973].

K. Sośnicki, analizując problem odpowiedzialności, wyróżnia następujące jej rodzaje [Sośnicki 1973]:

- fizyczną – odpowiedzialność za wykonanie czynu,
- psychiczną (psychologiczną) – pojawia się wówczas, gdy negatywne działanie wpływa z cech charakteru jednostki,
- moralną – dotyczy sytuacji potencjalnych, a nie fizycznych, realnych. Wrażliwy moralnie, zdolny do samokontroli człowiek czuje się odpowiedzialny już za samo wyobrażenie sobie jakiegoś stanu rzeczy. Odwołuje się przy tym do swojego sumienia.

Rozumienie przedmiotu odpowiedzialności – czyli za co lub za kogo ponoszona jest odpowiedzialność – można przedstawić w dwóch kategoriach, w kategorii sprawstwa (ujęcie negatywne, restrykcyjne) oraz zadania, jakiemu ma się sprostać (ujęcie pozytywne) [Jabłoński i in. 2010]. Wynikiem tego jest również podział na dwa rodzaje odpowiedzialności: negatywną i pozytywną. Odpowiedzialność negatywna dostrzega zło wyrządzone w przeszłości i nakazuje wzięcie za nie odpowiedzialności. To inaczej odpowiedzialność retrospektywna dotycząca zdarzeń przeszłych. Charakterystyczne dla niej są: wyrzuty sumienia, żal, wstyd, poczucie winy [Niećko-Bukowska 2008]. Odpowiedzialność pozytywna, zwana też perspektywiczną, patrzy w przyszłość „i ukazuje człowiekowi zdane na niego dobro. Rodzące się tu poczucie odpowiedzialności nie ma już poczucia winy, lecz jest udzielającym mocy poczuciem własnego zadania, własnej godności i istotności” [Filek 2003]. Od podmiotu i przedmiotu odpowiedzialności zależy, kto nakłada odpowiedzialność. Odpowiedzialność może wynikać z przekonania wewnętrznego, przyjęcia idei życia społecznego, może być nałożona przez inne podmioty [Jabłoński i in. 2010].

W literaturze można się spotkać z podziałem odpowiedzialności na odpowiedzialność naturalną (rodzica za dziecko), narzuconą (prawem), wymuszoną (np. oczekiwaniami społecznymi) i kontraktową (wynikającą z przyjęcia umowy) [Tęta-Skwiercz 2013].

W praktyce gospodarczej można wyróżnić trzy poziomy (obszary) odpowiedzialności: odpowiedzialność jednostkową (dotyczy zakresu działań określonej osoby), odpowiedzialność przedsiębiorstwa i odpowiedzialność biznesu jako całości. Fundamentalna jest niewątpliwie ta pierwsza [Lazari-Pawłowska 1992]. Dopiero jej przyjęcie pozwala na określanie odpowiedzialności firmy [Velasquez 1997], przyjęcie zaś tej ostatniej prowadzi do odsłonięcia się kolejnego poziomu – odpowiedzialności środowisk biznesowych. Odpowiedzialność biznesu jako całości wydaje się mieć największe znaczenie dla przyszłości rodzaju ludzkiego.

Zwłaszcza współcześnie odpowiedzialność najtrudniej jest definiowalna w codzienności życia człowieka. Coraz trudniej ustalić konkretną odpowiedzialność danego człowieka, dlatego coraz trudniejsze staje się uzasadnienie ponoszenia odpowiedzialności i wyciąganie konkretnych konsekwencji [Drogowska 2011]. Odpowiedzialność można rozpatrywać w znaczeniu osobowym – jako odpowiedzialność człowieka wobec człowieka, człowieka za rzecz, bądź ogólnym (uniwersalnym) jako odpowiedzialność człowieka za świat rodzinny, zawodowy, społeczności lokalnej, gospodarczy, za wydarzenia, warunki życia [Filek 2001b].

Prawa człowieka np. muszą być przestrzegane nie tylko przez rządy i władze państwowe, ale i przez przedsiębiorstwa [Michalik 2003], a zwłaszcza – jak pisze P. Sane – przez „wielkie ponadnarodowe korporacje, które mają coraz więcej władzy, coraz mocniej kształtują warunki naszego życia i dlatego muszą ponosić coraz większą odpowiedzialność za swoje działania”.

Rys. 3. Odpowiedzialność przedsiębiorstwa ze względu na przyczynę jej przyjmowania

Źródło: [Gabrusewicz 2010].

Podmiotem odpowiedzialności ogólnej, moralnej, prawnej, finansowej, społecznej jest również przedsiębiorstwo. W przeszłości „przedsiębiorstwo kapitalistyczne było odpowiedzialne wyłącznie przed swoim właścicielem. Odpowiedzialność ta sprowadzała się do odpowiedzialności finansowej – przedsiębiorstwo miało przynosić zysk temu, kto inwestował weń swój kapitał. Obecnie przedsiębiorstwa zachodnie odpowiadają faktycznie przed wieloma grupami tzw. stakeholders (interesariuszy), czyli środowisk z różnych powodów zainteresowanych działalnością organizacji zarówno w otoczeniu, jak i wewnątrz samego przedsiębiorstwa. Są to

Tabela 1. Fazy budowania odpowiedzialności

Etapy budowania społecznej odpowiedzialności przedsiębiorców	Rodzaje odpowiedzialności	Poziomy odpowiedzialności
Wstępny (przedprawni i przedetyczny)	Unikanie odpowiedzialności	Brak świadomości jakiegokolwiek odpowiedzialności
Prawny (przestrzeganie obowiązującego prawa)	Negatywna (restrykcyjna) (za to, co już się stało lub może się stać)	Odpowiedzialność narzucona przez prawo (przedsiębiorca uświadamia sobie obowiązywanie odpowiedzialności za działanie niezgodne z prawem)
Etyczny (uczciwe postępowanie, oparte na powszechnym przestrzeganiu prawa z należyтым uwzględnieniem praw klientów i pracowników)	Negatywna (restrykcyjna) (za to, co się stało lub może stać)	Odpowiedzialność narzucona przez prawo (przedsiębiorca poczuwa się do odpowiedzialności prawnej)
Początki CSR (kształtowanie właściwych relacji ze wszystkimi grupami interesariuszy oraz próby równoważenia ich sprzecznych interesów)	Mieszana (odpowiedzialność restrykcyjna, z elementami odpowiedzialności pozytywnej)	Odpowiedzialność wymuszona przez społeczeństwo (przedsiębiorca poczuwa się do realizowania tych oczekiwań pracowników i konsumentów, które mają prawne zabezpieczenie, ale też uwzględnia te oczekiwania, które mają silne poparcie społeczne)
Rozwinięta CSR (zaangażowanie społeczne, polegające na kształtowaniu relacji społecznych, dbałość o zrównoważony rozwój)	Pozytywna (mająca na uwadze zależne od działającej firmy dobro)	Odpowiedzialność świadoma (przedsiębiorca świadomie włącza niektóre cele społeczne do swej działalności)
Zaawansowana CSR (zobowiązanie zmierzające do poprawy jakości życia wszystkich członków społeczności)	Pozytywna (mająca na uwadze zależne od działającej firmy dobro)	Odpowiedzialność dobrowolna (przedsiębiorca świadomie i dobrowolnie podejmuje odpowiedzialność społeczną, przyczyniając się do poprawy jakości życia)

Źródło: [Filek 2006].

takie grupy jak: pracownicy, zarząd [...] związki zawodowe i związki pracodawców, organizacje obrony praw człowieka itp.” [Kostera 1996].

Według K. Davisa społeczna odpowiedzialność danego przedsiębiorstwa musi być proporcjonalna do jego społecznej siły (tzw. żelazna zasada odpowiedzialności – *iron law of responsibility*). W praktyce oznacza to, że podmiot mający duży wpływ na społeczeństwo ma większe obowiązki względem niego i ponosi zarazem znacznie większą odpowiedzialność [Davis 1977].

Aby ustalić rzeczywisty poziom odpowiedzialności firmy prowadzącej obecnie działalność gospodarczą, należy odróżnić trzy rodzaje odpowiedzialności [Gabruszewicz 2010]:

1) odpowiedzialność narzuconą – rodzaj odpowiedzialności, do przyjęcia której firma zostaje zmuszona prawem (odpowiedzialność restrykcyjna);

2) odpowiedzialność wymuszona – odpowiedzialność, którą firma przyjmuje pod presją opinii społecznej. W krajach rozwiniętych presję taką wywierają na firmy stowarzyszenia konsumenckie i organizacje proekologiczne;

3) odpowiedzialność świadomą (dobrowolna, akceptowana) – najwyższy poziom odpowiedzialności, ma charakter odpowiedzialności pełnej, podjętej w sposób wolny, ze świadomością swej roli społecznej [Filek 2006]. Spotykamy się z nią, kiedy przedsiębiorstwo stara się podejmować działania odpowiedzialne, kiedy jest zdecydowane przyjąć odpowiedzialność za podejmowane przez siebie działania, zanim zostanie do tego zmuszone na mocy obowiązujących przepisów prawnych.

Można również mówić o różnych fazach odpowiedzialnego zachowania – od „bycia świadomym swej odpowiedzialności”, poprzez „czucie się odpowiedzialnym”, aż po „wzięcie odpowiedzialności”. Kwestie te ukazuje tabela 1.

Według W. Weischedela podstawowymi rodzajami odpowiedzialności, które mają wspólną część składową, są [Kuraszko 2010]:

1) odpowiedzialność społeczna – uwidaczniająca się w jawności współbycia, na przykład odpowiedzialność prawna. Ten rodzaj odpowiedzialności rozgrywa się we współbyciu z innymi ludźmi, jest wynikiem dialogicznego stosunku pomiędzy ludźmi;

2) odpowiedzialność religijna – może być rodzajem dialogu, ale z Bogiem, jest to odpowiedzialność przez Bogiem;

3) samoodpowiedzialność – najbardziej intymna i najbardziej wewnętrzna ze wszystkich rodzajów odpowiedzialności – forma monologu, która również może być pewnego rodzaju rozmową, rozmową człowieka z samym sobą.

5. Zakończenie

Z powyższych rozważań wynika, że istnieje wielość znaczeń słowa odpowiedzialność. Wielu myślicieli, rozumiejąc złożoność zagadnienia, podejmuje próby jego analizy z różnych perspektyw: prawnych, moralnych, politycznych, ekonomicznych i etycznych.

Literatura

- Buren P.M. von, 1960, *Responsibility in the Christian Ethics*, Southern Methodist University Press, Dallas.
- Davis K., 1977, *Business Horizon 1975 – Five propositions for social responsibility*, [w:] *Managing Corporate Social Responsibility*, ed. A.B. Carroll, Little, Brown and Company, Boston.
- Drogowska J., 2011, *Poczucie odpowiedzialności pracowników banku a ich staż pracy*, Scriptorium, Poznań–Opole.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, 2004, t. III, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Filek J., 1996, *Ontologizacja odpowiedzialności*, Barani Suszyński, Kraków.

- Filek J., 1999, *Wolność i odpowiedzialność w działalności gospodarczej*, [w:] *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, red. W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, D. Miller, WSHE w Łodzi, Fundacja „Wiedza i Działanie” im. L. Mileśa i T. Kotarbińskiego, Warszawa.
- Filek J., 2001a, *Wprowadzenie do etyki biznesu*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Filek J., 2001b, *Odpowiedzialność między teorią a praktyką*, Biuletyn Informacyjny Zespołu Etyki Biznesu, nr 55, PAN, Warszawa.
- Filek J., 2003, *Filozofia odpowiedzialności XX wieku. Teksty źródłowe*, WUJ, Kraków.
- Filek J., 2006, *Spoleczna Odpowiedzialność Biznesu. Tylko moda czy nowy model prowadzenia działalności gospodarczej?*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Gabruszewicz T., 2010, *Rachunkowość odpowiedzialności społecznej w kształtowaniu zasad nadzoru korporacyjnego*, C.H. Beck, Warszawa.
- Gasparski W., 2007, *Wykłady z etyki biznesu*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa.
- <http://sjp.pwn.pl/lista.php?co=odpowiedzialny> (10.5.2015).
- Ingarden R., 1987, *Księżeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Ingarden R., 1989, *Wykłady z etyki*, PWN, Warszawa.
- Jabłoński A., Jabłoński M., Primus A., Spytowska M., 2010, *Ekologiczna, Społeczna Odpowiedzialność Biznesu (Environmental Corporate Social Responsibility)*, Europejskie Forum Odpowiedzialności Ekologicznej, Katowice.
- Jonas H., 1996, *Zasada odpowiedzialności*, tłum. M. Klimowicz, Platan, Kraków.
- Kant J., 2001, *Krytyka czystego rozumu*, Antyk, Kęty.
- Kierkegaard S., 1976, *Albo-albo*, t. II, tłum. K. Toeplitz, Warszawa.
- Kisil A., 2013, *Zarządzanie przez odpowiedzialność. Podstawa odpowiedzialnego biznesu*, Difin, Warszawa.
- Klimczak B., 2002, *Etyka gospodarcza*, wyd. 3, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław.
- Kostera M., 1996, *Postmodernizm w zarządzaniu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kubok D., 2011, *Problem odpowiedzialności w filozofii greckiej. Uwagi na marginesie platońskiego Gorgiasza*, Studia Ekonomiczne, nr 64, *Spoleczna odpowiedzialność – aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. ks. G. Polok, Katowice.
- Kuraszko I., 2010, *Nowa komunikacja społeczna wyzwaniem odpowiedzialnego biznesu*, Difin, Warszawa.
- Lazari-Pawłowska I., 1992, *Etyki zawodowe jako role społeczne*, [w:] *Etyka. Pisma wybrane*, red. P. Smoczyński, Ossolineum.
- Lenort L., 2007, *Odpowiedzialność jako fundamentalna kategoria etyczna. Studium na podstawie literatury współczesnej filozofii odpowiedzialności*, Ruch Filozoficzny, nr 64.
- Marek-Bieniasz A., 2006, *Kategoria odpowiedzialności w myśli Alberta Schweitzera*, Problemy Ekorozwoju, Studia Filozoficzno-Socjologiczne, vol. 1, no. 2.
- Michalik M., 2003, *Od etyki zawodowej do etyki biznesu*, Fundacja Innowacja, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa.
- Michalski M., 2009, *Własność a odpowiedzialność*, [w:] *Spoleczna odpowiedzialność biznesu a wspólnoty lokalne*, red. K. Czarnecki, Centrum Monitorowania Odpowiedzialności Biznesu, Poznań.
- Niećko-Bukowska B., 2008, *Perspektywy ujęcia odpowiedzialności*, Investigationes Linguisticae, vol. XVI.
- Nowacki T.W., Korabiowska-Nowacka K., Baraniak B., 2000, *Nowy słownik pedagogiki pracy*, WSP TWP, Warszawa.
- Okoń W., 2004, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Picht G., 2004, *Pojęcie odpowiedzialności*, [w:] *Filozofia odpowiedzialności XX wieku. Teksty źródłowe*, red. J. Filek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Picht G., 1981, *Hier und Jetzt. Philosophieren nach Auschwitz und Hiroshima*, t. 2, Klett-Colta, Stuttgart.
- Pogonowska B., 2004, *Etos człowieka biznesu. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, [w:] *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa.
- Porębski C., 2001, *Co nam po wartościach*, Ośrodek Myśli Politycznej – Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Saint-Exupéry A. de, 1964, *Ziemia, planeta ludzi*, Polski Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Sośnicki K., 1973, *Teoria środków wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Szymczak M., 1998, *Słownik języka polskiego PWN*, PWN, Warszawa.
- Teneta-Skwiercz D., 2013, *Uwarunkowania realizacji koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu w przedsiębiorstwach polskich na tle doświadczeń Wielkiej Brytanii i Niemiec*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław.
- Velasquez M.G., 1997, *Dlaczego spółki nie są za nic moralnie odpowiedzialne?*, [w:] *Etyka Biznesu*, red. L.V. Ryan CSV, J. Sójka, W drodze, Poznań.